Jonas Nordin
Publicerad 2004-03-26

UNDER STRECKET

Detta är en understreckare, en fördjupande essä, dagligen i SvD sedan 1918. Åsikter som uttrycks är skribentens egna.

Svenskar sägs ofta vara historielösa. Såvitt jag vet har detta aldrig bekräftats i någon seriös studie. Allra minst har svenskarnas historiemedvetande jämförts med omfattningen och kvaliteten på historiekunskaperna i andra länder. De som ondgör sig över historielösheten talar oftare om kvantitet än om kvalitet och tycks mena att all form av historieförmedling är bra. Jag delar inte den uppfattningen. Det finns mycket dålig historieskrivning som gör mer skada än nytta, och det finns tillfällen då historiska argument inte kan och inte bör användas. Men utan klar uppfattning om historiekunskapens potentiella nytta är det svårt att skilja bra historia från dålig. Detta återkommer jag till, men först vill jag säga några ord om den positiva historielösheten.

Oavsett hur det är bevänt med folkets historiska kunskaper är det ett påtagligt faktum att historiska förhållanden under efterkrigstiden mer eller mindre upphört att bilda grund för politiska beslut i Sverige. Problemen har angripits utifrån behoven hos de medborgare som lever här och nu. Denna osentimentala inställning har haft många positiva följder. Exempelvis har den varit en förutsättning för många radikala välfärdsstatslösningar, och den har präglat den öppna inställning till invandring och flyktingmottagning som åtminstone det officiella Sverige intagit. Att dagspolitik normalt inte bör styras av historiska hänsyn innebär emellertid inte att historisk kunskap därmed blir överflödig.

Historia har ett försteg framför de flesta andra vetenskapliga discipliner: det intresserar allmänheten. Historia är ett ämne som många har insikter i och ännu fler har åsikter om. Denna popularitet är både en välsignelse och en förbannelse för de akademiska historikerna (till vilka jag räknar mig själv). Historia som vetenskap är nämligen både enkelt och svårt på samma gång. Traditionellt om än något oegentligt brukar man skilja mellan exakta och inexakta vetenskaper. Historia räknas till de senare och sant är att historikerna i hög grad ägnar sig åt tolkningar. Detta betyder emellertid inte att vi inte något vet eller att den ena tolkningen är lika god som den andra. Och här kommer jag till kärnpunkten: det finns en utbredd och naiv uppfattning att väckandet av ett historieintresse är ett självändamål värt nästan varje pris. Ofta sägs det - både av akademiker och andra – att någon utpekad popularisator kanske sprider förenklade tolkningar, därtill förvisso kryddade med en stor mängd faktafel, men att han ”kanske lyckas fånga unga människors historieintresse”.

Det går knappast att föreställa sig att någon vettig människa skulle förespråka kurser i kvacksalveri som en metod att höja det allmänna medicinska medvetandet, men när det gäller historia tycks snart sagt vilka halvsanningar, feltolkningar eller lögner som helst kunna rättfärdiga det högre syftet att höja historieintresset. Dålig historia, vill jag hävda, har inget större egenvärde än dålig läkekonst, och båda kan var och en på sitt sätt få allvarliga följder.

Att populärhistoriker slarvar med fakta kan förvisso vara nog så

allvarligt, men när vill jag i stället fästa uppmärksamheten på två andra återkommande drag inom det populärhistoriska fältet: å ena sidan oviljan att erkänna den akademiska historieforskningens resultat, å andra sidan de diskutabla värderingar som ofta vidhäftar genren. Det första är vanligen beroende av det senare, eftersom den lidelsefria historievetenskapen måste underkännas när slutsatserna inte överensstämmer med den egna mer romantiska bilden.

Låt mig konkretisera med ett par exempel, båda förvisso välbekanta men just av den anledningen särskilt värda att uppmärksamma. Herman Lindqvist har ju varit en populär måltavla för akademiska historikers missnöje. Det finns också goda skäl för kritiken, eftersom han ger uttryck för en betänklig historiesyn. Här skall bara ett exempel nämnas. Den del av hans översiktsverk som behandlar den yngre Vasatiden inleds med ett principiellt hållet kapitel: ”Stormaktstiden - att minnas med stolthet”. I korthet sägs följande: moderna historiemasochister (Lindqvists benämning) vill få svenskarna att skämmas över sin historia, enkannerligen stormaktstidens. Då glömmer de, säger Lindqvist, att man inte kan värdera denna period utifrån folkhemssvenska värderingar, varpå han själv gör precis detta. För i själva verket, säger han, var stormaktstiden en av de mest dynamiska epokerna i Sveriges historia då den moderna statsbyråkratin föddes, då den svenska järnexporten var den största i Europa och då den självägande bondeklassen var större och bredare representerad än i något annat jämförbart land. Det som beskrivs är alltså just ett slags rudimentärt 1600-talskt folkhem som nutida svenskar har all anledning att känna sig stolta över.

I stora drag sammanfattar Lindqvist det som universitetshistoriker hävdat sedan 1950-talet. Inte minst Uppsalaprofessorn Sven A Nilsson och hans adepter, några av landets främsta ”historiemasochister”, har visat på den svenska statsmaktens enorma kraftsamling under 1600-talet. Den var på många sätt enastående
och gör stormaktstiden, tillsammans med vikingatiden och det moderna välfärdsbygget, till en av de svenska historiska epoker som också röner internationellt intresse. När det gäller fakta sparkar Lindqvist med andra ord in öppna dörrar, men när det gäller värderingar bygger han på väldigt lös grund. Ingen seriös historiker använder det länge sedan förflutna som en källa till stolthet.

Både Peter den store och Josef Stalin byggde sina stater på förtrycksapparater. Den förre har i någon mån förlåtits av historien därför att man också uppskattat långtidsverkningarna av hans politik, men i Stalins fall kallar vi fortfarande förtrycket vid dess rätta namn. Även i 1600-talets Sverige hade statsbygget ett mänskligt pris som det är svårt att känna stolthet över. Men det är å andra sidan lika svårt att fördöma. Ingetdera är heller nödvändigt så länge vi åtminstone försöker förstå det förflutna.

Förståelse är viktigare än värdering om vi skall lära av det förflutna. Vi kan jämföra med Tyskland där det ibland hävdas att man måste lämna nazitidens skuldbörda bakom sig och blicka framåt. Självklart bär dagens generationer inget ansvar för det förflutna och hur begriplig inställningen därför än är, så är den icke desto mindre vansklig. Vi alla måste acceptera att Förintelsen är och förblir en del av vår historia. Det förflutna, om det skall kunna lära något åt sena tiders barn, kan inte vara ett smörgåsbord där man plockar ut de bitar som passar medan resten förpassas till glömskan. Lika väl som Johann Sebastian Bach tillhör Tysklands och mänsklighetens historia gör utrotningslägren det.

Jan Guillou får leverera mitt andra exempel. Nyligen serverades TV4:s tittare hans högst personliga tolkning av Sveriges ursprung och uppkomst. Guillou har extrapolerat berättelsen om sin uppdiktade romanfigur Arn och sublimerat den till något som presenteras som historisk dokumentär. Inför ett av avsnitten berättade programpresentatören rentav att vi nu skulle få höra ”nya historiska fakta” som ”tidigare aldrig kunnat berättas”. Anledningen, fick vi lära

oss, är att den akademiska historieforskningen gått hand i hand med Makten och försökt dölja verkliga sakförhållanden.

Här återkommer alltså kritiken mot historikerna av facket, som får bära ett slags associativ skuldbörda för allt från unken punschpatriotism till nazistisk rasideologi. (Den modernaste exponenten för dessa ryggkrökande historiker visar sig sedan vara Erik Gustaf Geijer, som avled 1847!) Att programserien innehåller så många faktafel och störande orimligheter att den blir närmast outhärdlig att titta på är i sammanhanget mindre intressant än den historieuppfattning den vill förmedla genom svaret på frågan om ”Svea rikes vagga”.

Vad gick då Jan Guillous nya tolkning ut på? Jo, i korthet sades att Sverige inte ”skapades” under vikingatiden, utan att den ”svenska staten och den svenska nationen” föddes i slaget vid Gestilren år 1210. Redan i juli 2000 skrev Jan Guillou följande i Aftonbladet: ”Svenskarna är det enda folk jag känner till där ingen normalt bildad person kan svara på frågan: hur kom ditt land till, när och hur skapades Sverige?” På det kan svaras att det definitivt inte gick till så som Guillou hävdar helt enkelt därför att frågan är felställd.

Guillou betonar i programmen återkommande statens och nationens födelse i detta slag, uppenbart medveten om den distinktion forskningen gör mellan dessa begrepp. Hans slutsats blir därför desto mer besynnerlig. Någon utvecklad svensk statsmakt fanns näppeligen vid 1200-talets inledning och allra minst föddes en sådan genom ett halvmytiskt fältslag. Än mindre gäller det naturligtvis den svenska nationen - i betydelsen folket - vars etablering som sociologiskt faktum endast kan beskrivas som en mycket lång process och inte som en händelse.

Guillous påstående att normalbildade svenskar skulle vara ensamma om att inte kunna berätta om sitt lands ursprung är naturligtvis nonsens. I själva verket förlorar sig de flesta europeiska länders tidiga ursprung i ett töcken. De som påstår sig kunna leverera säkra svar gör det vanligen i dubiösa syften och att frågan inte kan besvaras av svenskarna måste, om något, ses som ett sundhetstecken. Det tycks nämligen mest vara i dysfunktionella samhällen som spörsmålet är betydelsefullt. Guillous tolkning av Sveriges ursprung ger olustiga associationer till myten om den serbiska nationens födelse vid Trastfältet år 1389, som använts för att motivera den hårda linjens politik gentemot den albanska majoritetsbefolkningen i Kosovo. Tolkningen av 600 år gamla händelser kan rimligen inte ha mycket att säga nutida beslutsfattare och vi skall vara glada över att sådana överväganden inte upptar tankekraft hos svenska folkvalda. På grund av den attraktion som anekdotisk historieskrivning av det refererade slaget utövar på den som inget vet menar jag att en historisk indifferens många gånger är att föredra framför en historisk halvbildning.

Då återkommer jag till frågan om vad goda historiekunskaper är bra till. För det första är historia folkupplysande och tillhandahåller det vi kan kalla medborgarkunskap. En viss allmänbildning och omvärldsorientering är viktig om man inte vill omyndigförklara sig själv som samhällsvarelse. Det är individens skyldighet att skaffa de instrument som krävs för att analysera, sovra och orientera sig i de frågor som berör en själv och ens medmänniskor. Historia har i det avseendet en hög folkbildande potential därför att det inte känner några spontana ämnesgränser. För det andra finns ett instrumentellt behov av historiska perspektiv på många frågor. Det kan gälla allt från Mellanösternkonflikten till citysaneringar. Hur har vissa frågor och problem uppstått och vilka hänsyn måste dagens beslutsfattare ta till tidigare och kommande generationer? För det tredje finns en kulturell funktion som är mer svårgripbar men på visst sätt både innefattar och överskuggar de andra. Historieämnet har en kulturförmedlande kapacitet på samma sätt som musik, konst, film och litteratur. Historia är viktigt därför att det gör oss till människor, till kulturvarelser. Vilken av

de nämnda funktionerna man än betonar har de ändå ett gemensamt: ingen av dem är betjänt av dålig historia. I vissa fall är dålig historieskrivning rent farlig, i andra fall är den överflödig.

Vad som främst karakteriserar god historia är att den ökar vår förståelse av det förflutna. Sådan historia behöver inte fördöma eller berömma. Den kan i stället hjälpa oss att förklara varför det såg ut på ett visst sätt vid en viss tid. Därigenom bidrar den till en bättre förståelse av nutiden. Om historieämnet däremot används till att värdera det förflutna går denna grundläggande funktion förlorad. Då blir historia bara ett verktyg att peka finger med och bidrar snarare till att cementera än till att lösa problem. Det förflutna kan vi nämligen inte förändra. Vi kan bara påverka nuet och framtiden.

Jonas Nordin
Jonas Nordin är fil dr i historia vid Stockholms universitet. Han tilldelades Cliopriset 2003.